

## RIMSKA KNJIŽEVNOST KAO PRETEČA SVJETSKE KNJIŽEVNOSTI

ANTUN SLAVKO KALENIĆ  
Filozofski fakultet u Zadru  
*Faculty of Philosophy in Zadar*

UDK: 871.09  
Stručni članak  
*Professional paper*

Primljeno: 1999-10-15  
*Received*

Najprije pisac ukratko izlaže iz kojih je korijena rimska književnost, i u čemu, i na čemu utemeljila svoju tvornost. Zatim je određuje kao povijest produktivnog obrazovanja i preobrazovanja književnih vrsta preuzetih iz grčke književnosti. Jer, makar ona uistinu i nije zamisliva bez grčkog supstrata, ni unatoč tomu ta književnost nije puka kopija grčke književnosti. Njezina osebujna draž počiva u tome, što se u njoj grčka navlaka utkivanjem izvorno rimskih niti preispleće u jednu novu i osobitu odjeću, kojoj grčka književnost nema ništa usporedivo staviti uz bok. Naposljetku pisac kazuje i to, zašto je baš rimska književnost stvarna preteča kako današnje svjetske civilizacije tako i današnje svjetske književnosti. I upravo se dosljedno tomu niti Kinezi ni Japanci, niti indijski ni islamski svijet - pisac hotimice spominje ove velike populacijske konglomerate - ne mogu oteti neodoljivim moćnicima poput logike ili informatike, ili takvima kao što su to Homer ili *Carmina Burana*, koje su nekoć po Svetome rimskom carstvu njemačke narodnosti skladali i pjevali *clerici vagantes* - đaci veseljaci. Niti se ovi navedeni narodi, niti bilo koja druga civilizirana sredina u današnjem svijetu može oteti spomenutima kulturnim fenomenima, izniklima još u antičkoj, danas - posredstvom upravo rimske - svjetskoj književnosti.

UVOD. U malo se kojega naroda korijeni njegove književnosti mogu precizno odrediti. Oni uvijek - u manjoj ili većoj mjeri - sežu i do one usmene predaje, o kojoj nemamo zapisanih podataka. Ali je s njezinom povijesnošću u povijesti dotičnog naroda, ili čak čitavog mnoštva narodâ, problem kudikamo lakši. Unatoč ću onomu prvomu rečenomu u ovom radu pokušati odrediti temelje rimske književnosti, i ukazati na to, zašto je ona bitna za nastanak i razvoj svjetske književnosti, s kojom danas živimo, posve prisno osjećajući, da je ona zapravo ujedno i - naša književnost. No budući da je znanstveno istraživanje fenomena bilo

koje književnosti, bilo nacionalne bilo svjetske, zadatak pisanja povijesti književnosti, unaprijed napominjem i to, da se u ovome članku neću upuštati ni u kakva temeljitija znanstvena istraživanja i analize, nego da ću predmetu ovoga svog članka pristupiti pregledno. Što još uvijek ne znači, da ću rečenju građi pristupiti neznanstveno, pod čime mislim - tek samo stručno. No u preglednom ću smislu naklonjenog čitatelja ovdje podsjetiti i na mnoge njemu dobro poznate činjenice. Poneke će od njih zacijelo biti zanimljivo opet pročitati. Pa počnimo!

I. PODRIJETLO RIMSKE KNJIŽEVNOSTI. Za povjesnika je književnosti osobit kriterij za izlaganje rimske književnosti njezin odnos prema grčkoj književnosti. Zato se povijesno razdoblje, koje prethodi rimskom preuzimanju grčke književnosti u rimski život i stvaralaštvo, gotovo u pravilu shvaća kao pretpovijest rimske književnosti. Rim je doduše sa zapadnom grčkom kulturom dolazio u doticaj već o samim počecima svoje povijesti. Oblici imenâ gradova: *Tarentum*, *Agrigentum* i *Massilia*, podjednako kao i imena bogova i junaka: *Hercules* (starolatinski: *Hercles*), *Pollux* (starolatinski: *Polouces*) i *Ulixes*, pokazuju u vokalizmu i načinu tvorbe veliku drevnost. No ove junake nisu upoznali Rimljani iz Homerovih epova, nego su ih, daleko prije početaka vlastite književnosti, primili od svojih polubarbarskih susjeda na Apeninskom poluotoku. Odatle je razumljivo, da se i za Grke (Ἑλληνες) u latinskom jeziku trajno zadržao naziv *Graeci*.

Helenizacija je rimskoga državnog bogoslužja počela već koncem razdoblja kraljeva. Pismo nisu Rimljani - poput drugih italčkih naroda - primili posredstvom Etruščana, nego neposredno iz Kumâ. U trgovačkim su se vezama s dorskima sicilskim kolonijama Rimljani nalazili od starine, a odande vuče svoje podrijetlo i njihov mjerni sustav. Riječ litra međutim, koju su Sicilci preuzeli iz pralatinškog oblika riječi *libra*, pokazuje, da Rimljani nisu bili samo primatelji, nego i darovatelji.

Drevno je prijateljstvo Rim gajio i s Masalijom. Sakralne je pjevače nazivao *vates*<sup>1</sup>, dakle riječju, koja je dokaziva samo u keltskom jeziku. Za glasovitu se *lupa Capitolina* čini da je djelo starojonske umjetnosti s kraja šestoga stoljeća. Dok je drugi grčki utjecaj dolazio zaobilazno preko neindogermanskih Etruščana, bio je snažan također etruščanski nacionalni utjecaj. *Histrion* (= glumac) je posuđenica iz etruščanskog jezika, *persona* (= maska<sup>2</sup>) je etruščanskim posredništvom preoblikovano grčko *πρόσωπον*. O kraju četvrtoga stoljeća kazuju neki *auctores* - prema Liviju<sup>3</sup> - *vulgo tum pueros sicut nunc Graecis ita Etruscis litteris erudiri solitos*.

Manjak su pronalazačkog dara, kako je dobro zapazio Pozidonije, Rimljani nadoknađivali produktivnim oponašanjem pronalazaka drugih naroda. Prve su ratne brodove sagradili - ali ih i usavršili za svoje potrebe - prema modelu jednoga potopljenoga kartaškog broda. U pretpovijest njihove književnosti ulaze Fališčani - *versus Fescennini* - i Oščani - *fabula Atellana*. I tako taj narod - koji je sa

<sup>1</sup> Usp. οὐάτις ἱεροποιοί: Strabon IV 197, prema Pozidoniju.

<sup>2</sup> Ovaj se europeizam nalazi u srednjovjekovnome latinskom obliku - *masca*.

<sup>3</sup> IX 36,3.

zapanjujućom energijom oblikovao svoju državu i sebi podvrgao Italiju - nije posjedovao vlastite književnosti. Nedostajalo mu je mašte. Nedostajalo mu je također i onog smisla za istraživanje, koji je stvorio grčku znanost.

Ciceron<sup>4</sup> će za "znanstveno" reći - φιλόλογον. A Strabon<sup>5</sup> kazuje, da se rimski pisci natječu doduše s grčkima, ali da pri tome ne pridonose mnogo svojega. Jer da su ono, što su trebali, preuzeli od Grka, od samih pak sebe da ne pridonose mnogo istraživačkog smisla. A da su ondje, gdje su Grci ostavili praznine, popunjavanja tih praznina, u koja se upuštaju Rimljani, posve beznačajna. Ciceron će na primjer uporabiti na latinski neprevedivu grčku riječ  $\Phi\epsilon\omega\rho\acute{\iota}\alpha\varsigma$ , ali će i neposredno nakon toga dodati: *sed quid ex ista refertur ad τέλος?* Ovaj je praktični utilitarizam - koji je u Rimljana ostavio zakržljalima čistu znanost i visoku umjetnost - dao s druge strane kvasac za besprimjeran razvoj rimskoga državotvornog bića.

Budući da je Rimljanin čovjek iznad svega realan i praktičnog duha, svi su oni poslovi, koji ne ulaze u njegovu najneposredniju životnu praksu, bili za njega beznačajna umijeća i bavljena nevažnim stvarima. U skladu je s tim stavom u latinskom jeziku snažno izražena sklonost prema konkretnom izražavanju. I upravo s tim u vezi latinski jezik izbjegava apstraktne načine izricanja. "Osnutak" neće Rimljanin reći *conditio*, nego će to nastojati izreći bilo radnim bilo trpnim glagolom. Stoga će na primjer i Tit Livije svoje povjesničko djelo "Od osnutka grada" imenovati naslovom *od osnovanog grada - ab urbe condita*. A riječ adekvatna hrvatskoj apstraktnoj imenici *osnutak* u "pravome" latinskome zapravo i ne postoji.

Na praktičnost rimskog duha ukazuje nam i jedna druga jezična osobitost tog naroda. Ta se osobitost očituje u načinu, na koji je Rimljanin svojoj djeci nadijevao imena. Broj je osobnih imena bio neznatan. Bilo ih je svega osamnaest. A i mnoga su od tih svega osamnaest imena bila tek rijetko u uporabi. Od petoga su se dijeteća pa dalje davale samo brojne oznake - *Quintus, Sextus, Decimus*. Dječak koji se rodio poslije očeve smrti zvao se *Postumus*. Tako je bilo s muškom djecom. Što se tiče ženske djece, njima bi ponajčešće jednostavno nadijevali imena po vlastitom rodu. Zato će se kći Publija Kornelija Scipiona i zvati upravo Kornelija<sup>7</sup>, kći Marka Tulija Cicerona Tulija<sup>8</sup>, a kći Gaja Julija Cezara Julija<sup>9</sup>. Ukoliko je pak bilo dvije kćeri, starija je dobivala nadimak *Maior*, a mlada *Minor*, a ukoliko više od dvije, označavale su se naprosto brojevima: *Prima, Secunda, Tertia* itd. Rimljanin si dakle, kao što vidimo, nije mnogo razbijao glavu pitanjem, kako da angažira svoju maštu, kada je imenovao svoje dijete.

Od oko 300. godine prije Krista u slobodi su rođeni Rimljani - *ingenui* - nosili *tria nomina: praenomen, nomen gentile, cognomen*, na primjer - Publius

<sup>4</sup> Usp. *ad Att.* XIII 12,3. 52,2. XV 15,2.

<sup>5</sup> III 166.

<sup>6</sup> Usp. *ad Att.* XII 6,2.

<sup>7</sup> Glasovita mati braće Grakhã, koje pisma, upućena mlađem sinu Gaju, predstavljaju ujedno jedini spomenik ženske antičke latinske proze, koji nam se sačuvao.

<sup>8</sup> Ciceron nju - u svojim nama do danas sačuvanim pismima - naziva nježnim deminutivom "Tulijica": *Tulliola mea*.

<sup>9</sup> Udata politički, ali čini se i nesretno, za Cezarova političkog prijatelja i kasnijeg neprijatelja Gneja Pompeja Velikoga.

Cornelius Scipio, Gaius Iulius Caesar, Marcus Tullius Cicero. Za njihove nadimke - *cognomina* - valja još spomenuti i to, da su bili po svome podrijetlu u uskoj vezi s onom italjskim narodima prirodnom sklonošću prema gruboj šali i izrugivanju<sup>10</sup>: *Naso* je zapravo Nosonja, *Longus* Dugonja, *Brutus* Glupan itd. Često su međutim, na temelju adopcije, ili svoje djelatnosti ili nekih svojih postignuća, znali dobiti k tomu i neki *agnomen*, a katkada i više takvih *agnomina*. Tako se Scipion Mladi, razoritelj Kartage, zvao: *Publius Cornelius Scipio Aemilianus Africanus Minor Numantinus*.

Jednoimenost su, koja karakterizira jezike indogermanske jezične obitelji, napustili najvjerojatnije pod etruščanskim utjecajem. Ali je rimsko prezimenovanje u njihovu političkome i državno-pravnom sustavu odigralo važnu ulogu - ulogu, koja će biti dalekosežna i za svjetsku povijest: Svi na svijetu danas imamo neka prezimena. Oni pak, koji ih možda u nekoj zabitii zemaljske kugle danas još nemaju, mogu očekivati, da će ih prije ili kasnije dobiti.

Rekli smo da latinski jezik voli konkretne načine izražavanja - proza je u ozbiljavanju njihove književnosti bila jača od poezije, a među proznima se vrstama govorništvo i povjesništvo više cijenilo nego filozofija - ali držimo, da je za razumijevanje rimskoga duhovnog ustrojstva vrlo bitno istaknuti također jednu osobitost u rimskom pojmanju vlastite povijesti, kao i njezinu tijesnu povezanost s osobinama njihova likovnog stvaralaštva. Premda se poput svoje prethodne civilizacije rimska civilizacija posve naravno temeljila na grčkoj, ona ju je ipak postupno preoblikovala i nadrasla u svoju vlastitu "samoniklu" civilizaciju. O tome rječito svjedoče rimsko slikarstvo i rimski reljef. Te naime likovne tvorbe pokazuju izrazito zanimanje za povijesnu tematiku, a rimski portret - daleko od idealizirajućih tendencija grčke umjetnosti - teži prema vjernom prikazivanju stvarnih crta portretiranoga. U istome je smislu važno i to, što su voštane *imagines* predaka, izložene u atriju uglednih kuća, snimane neposredno s lica njihovih pokojnika.

S time u vezi i ovo: U djelima rimskih povjesnika nalazimo neprekinuto izlaganje *rerum Romanarum* sve tamo od osnutka Rima - 753. godine (?) - i to do u takve potankosti, da bi se, pod uvjetom naravno da su ti podaci točni, moralo priznati, da nijedan narod nije tako poznao svoju prošlost kao Rimljani. Postavlja se međutim ovdje pitanje, odakle su rimski *rerum gestarum scriptores* crpili takvo znanje.

Grčko je povjesništvo imalo svoje korijene u junačkoj mitologiji. Njihovi su *ἥρωες* bili doduše zamišljeni kao smrtnici, koji su u prošlosti zbilja postojali, ali su ti smrtnici postojali u jednoj osobitoj prošlosti, koja se bitno razlikovala od obične prošlosti. Posrijedi je prošlost s ljudima, koji su bili mnogo bliže bogovima, koji su čak bili s bogovima ponajviše i u rodbinskim odnosima. Ali dok je grčka povijest prvotno bila povijest mitova i junaka, Rimljani su - nezatajeni sinovi ovoga svijeta - poštovali svoje pretke kao obične ljude. I vrlo su ih poštovali, to je neobično važno istaknuti. Ali je vrlo važno i to, što je njihovu realizmu u likovnoj umjetnosti posve odgovarao realizam povijesti. Nasuprot grčkomu mitološkom stvaralaštvu Rimljanima je povijesnim temeljem postala - povijesna legenda.

<sup>10</sup> *Italum acetum*: Hor. sat. I 7,32.

Znamo da su već u vrijeme, kada su decemviri na temelju rimskoga običajnog prava sastavljali glasovite one *leges duodecim tabularum*<sup>11</sup>, u Rimu postojale organizirane učionice<sup>12</sup>. Kada je otprilike dva stoljeća kasnije *semigraecus*<sup>13</sup> Livije Andronik u školske svrhe preveo na latinski jezik Homerovu *Odiseju*, bio je to prvi umjetnički prijevod u europskoj književnosti. Ova se Andronikova *Odusia*, prevedena u domaćemu *versus Saturnius*, rabila kao školska knjiga još za Horacijeva vremena<sup>14</sup>. Od 240. godine Andronik obrađuje za rimsku pozornicu grčke tragedije i komedije i na taj način postavlja temelje svima osnovnim vrstama rane rimske književnosti. Tako povijest rimske književnosti počinje s jednim Grkom. Ne s Rimljaninom. I upravo od Andronika pa dalje promatramo razvoj rimske književnosti kao njezin odnos prema grčkoj književnosti.

## II. TEMELJNE ODREDNICE UOBLIČENJA RIMSKE KNJIŽEVNOSTI.

Kada je poslije sretna završetka rata s Hanibalom senat odobrio da se u Minervinu hramu na Aventinu osnuje<sup>15</sup> *collegium scribarum histrionumque*, onda je to učinjeno po uzoru prema aleksandrijskoj *σύνδοδος τῶν ἐν μουσαίῳ φιλολόγων*<sup>16</sup> i onima poznatima *σύνδοδοι τῶν περὶ Διόνυσον τεχνίτων*. Nisu međutim sve vrste grčke književnosti mogle biti prikladne za kulturni nivo rimske publike. Osobito ne takve, kakvo je bilo aleksandrijsko pjesništvo. Zato povijest rimske književnosti počinje upravo s uvođenjem starih vrsta, koje su bile karakteristične za period grčkog polisa, to jest: s epom, tragedijom i komedijom.

U sve se te tri navedene vrste ogledao Gnej Nevije, prvi predstavnik rimske književnosti, kojega, rođena u slobodi, na pjesnički rad nije potakla nužda, nego slobodan izbor. On je doduše radio na istima književnim vrstama kao i Andronik, ali je zato išao svojim vlastitim putem. Želio je svoju književnost aktualizirati i obogatiti je rimskom tematikom. Tako se na primjer njegova komedija po svojoj karnevalskoj slobodi i po oštrim napadima na moćne suvremenike približava atičkoj *ἀρχαῖα κομωδία*. Kontaminacija je, koju je primjenjivao pri obradi grčkih izvornika, stekla veliku rasprostranjenost kod kasnijih rimskih komika. Taj pjesnik sastavlja i tragedije s rimskom povijesnom tematikom - *fabulae praetextae*. Najoriginalnije je međutim njegovo dostignuće bio povijesni ep *Bellum Poenicum*. Upravo je po njemu anticipirana i *fabula togata*, koja je, pripremljena rimskim koloritom Plautovih nekih scena, procvata doduše za vremena Grakhā, ali je unatoč tomu ostala samo jednim književnim pokusom.

Važna je pri tome svemu osobitost rimske nacionalne svijesti. Nju s grčkom umjetničkom profinjenošću povezuju Scipioni. Ta ugledna obitelj plemenitih Kornelijevaca posreduje pri tome između izrazitih protivnika i pretjeranih pristaša grčkoga životnog stila. U okvirima je duhovnog okruženja Scipionova kruga *ἐλληνησμός* sa svojima prosvjetiteljskim težnjama našao svog pjesnika u Kvintu

<sup>11</sup> Oko 450. godine.

<sup>12</sup> Usp. Liv. III 44,6.

<sup>13</sup> Suet. *de gramm.* c. 1.

<sup>14</sup> Hor. *epist.* II 1,69 i d.

<sup>15</sup> 207. godine.

<sup>16</sup> Strabon XVII 749.

Eniju<sup>17</sup>, kojemu je bez sumnje pošlo za rukom ujediniti Andronikov grčki pravac s Nevijevim nacionalnim. *Ennius tria corda habere sese dicebat, quod loqui et Graece et Latine et Osce sciret*.<sup>18</sup> Naravno da je taj pjesnik sa tri srca s pravom mogao postaviti pred sebe težak program: uvesti u rimsku književnost grčke književne oblike, i prenijeti u nju temelje grčke poetike, retorike i filozofije. To niipošto nije moglo biti lako.

U uvodu svojega najznačajnijeg djela, povijesnog epa *Annales*, Enije izlaže svoj san, u kojemu sebe vidi odnesena na planinu Musā, i na njoj mu se javlja Homer. U Homerova usta stavlja pitagorovsko učenje o seljenju duša. Homerova se duša sada uselila u Enijevo tijelo. I zaista: Enije je stvorio svečani epski stil, koji karakterizira uporaba homerskih figura, epiteta i poredbi. U izlaganje je uveo olimpski plan i prizore, u kojima sudjeluju bogovi. Ali, kao što smo rekli, taj već oς "Ομηρος ne stvara ovdje ep s mitološkom temom, nego nastavlja Nevijevu tradiciju. On stvara povijesni ep posve prema rimskom nacionalnom ukusu. Junačka je djela i govore prenio od bogova i junaka na konzule i tribune.

Potrebno je još reći i o ostalim odrednicama, koje su od značenja za razvoj i uobličenje rimske književnosti. Slijede.

Od te su nam početne rimske književnosti trećega i drugog stoljeća<sup>19</sup> sačuvane u cijelosti - uz Katonovu poljodjelnu raspravu *de agricultura* - samo komedije Plauta i Terencija, pisaca, koji su se, nasuprot mnogostranosti starijih pjesnika, ograničili na samo jedan književni γένος. Obojica su stvarali u rimskoj *fabula palliata*. Toj su komičkoj vrsti izvorima bile uglavnom drame antičke nea kwmwdia, jer arcaia naravno, sa svojom političkom aktualnošću petoga antičkog stoljeća, nije mogla biti zanimljivom za rimsku pozornicu.

Vrijedno je upravo na ovome mjestu spomenuti i narav odnosa rimskih pjesnika prema književnom plagijatu (*furtum*<sup>20</sup>). Plagijatorom (*fur*) oni ne drže onog pjesnika, koji prerađuje neki grčki izvornik (!), nego se plagijatom smatra obrada teme, koju je na isti način dao već prije neki drugi rimski pjesnik<sup>21</sup>. Plagijat je - kao što vidimo - vječna tema, i o toj se temi vrlo često raspravljalo sve do danas. Ali u pogledu plagijata molim naklonjenog čitatelja, da mi dopusti i jednu oveću stranputicu, zato što mislim, da ona mlade znanstvenike može i korisno osokoliti.

Evo te stranputice. Na jednome je svom predavanju moj pokojni učitelj Veljko Gortan rekao sljedeće: "Ne treba pri pisanju stalno citirati. Jer većinu smo onoga što pišemo, pa čak i onoga što mislimo da je izvorno naše, već prije toga negdje čuli ili pročitali." Te riječi ja sam danas, sa svojim književnim iskustvom, vrlo dobro razumijem. Jer se i sam vrlo često služim tuđim mislima. I pri tome katkada točno znam, odakle su, i mogu ih precizno locirati. Ali katkada, unatoč tomu, što znam, da nisu izvorno moje, ne mogu više utvrditi čije su, i komu bih ih pripisao. A da i ne govorim o onima, za koje sam uvjeren da su moje, a zapravo nisu. Ali me onda ipak utješi to, što takav jedan književni uglednik, kao što je to

<sup>17</sup> 239-169. godine.

<sup>18</sup> Gell. XVII 171.

<sup>19</sup> Oznaku "prije Krista" mimoilazim svugdje, gdje mi se čini da je to samo sobom jasno.

<sup>20</sup> Usp. Terent. *adolph. prol.* v. 13.

<sup>21</sup> Terent. *eun. prol.* v. 7 i d..

bio Hegel, gotovo u pravilu nije citirao. Jer duhovna su dobra - držao je Hegel - općeljudsko vlasništvo, a ne ničije privatno dobro.

O plagijatu toliko. No iskoristit ću ovo iskliznuće iz tračnica ujedno i za to, da se ispričam naklonjenom čitatelju zbog prevelikog broja citata u ovome mom tekstu. Stavljao sam ih samo zbog toga, da omogućim onomu, koga možda zanima neki od navedenih izvora, da ga potraži i da vidi o rečenome i ostalo, a ne zato da bi tekst djelovao "učenije". Budući međutim da se ti citati nalaze u bilješkama ispod crte, a ne u samome tekstu, oni neće jako smanjiti njegovu čitljivost. Isto sam tako izvornima latinskim i grčkim riječima davao prednost pred njihovima hrvatskima, manje ili više točnim adekvatumima, zbog njihove koloritnosti i - veće istinitosti.

Ali vraćam se svom zadatku. Za novu je atičku komediju bila značajna tendencija, da se smiješno zamijeni dirljivim i da se kod gledatelja pobudi sućut. Plautova međutim komedija, posve nasuprot tomu, ide u prvom redu za smiješnim. Pa ipak je kod Terencija, pisca iz Scipionova književnog kruga, došla do izražaja upravo ta dirljiva strana nove komedije.

Na posve su osobit način pažnje vrijedni i Terencijevi predgovori. Jer predgovori su dramama do tada u pravilu izlagali sažetak sadržaja dotične drame. Ali Terencijevi predgovori zapravo predstavljaju jedan od najranijih dokumenata rimske književne kritike.

Premda Terencije nije uspio dostići umjetničku snagu svojih uzora, zanimljiv nam je ova pisac još i zato, što njegova dramska tehnika sretno upotpunjuje naše razumijevanje nove atičke komedije.

Ali nasuprot helenofilski orijentiranim predstavnicima Scipionova književnog kruga, za koje su radili uglavnom pisci nerimskog podrijetla, konzervativni Katon istupa protiv kulturnoga grčkog utjecaja, ali tako, da svoje nazore propagira - vlastitim književnim radom. On je utemeljitelj latinske književne proze. Njegova je rasprava *praecepta ad filium* bila svojevrsna enciklopedija starinskog odgoja, a njegova *de agricultura* predstavlja zanimljiv dokument robovlasničke poljoprivrede. Svojima pak *origines* započinje Katon rimsko povjesništvo na latinskom jeziku. U povijesno je izlaganje unosio i svoje govore, u kojima je najbolje došla do izražaja umjetnost njegova stila - jedrina i sažctost, kojoj se Salustije kasnije toliko divio: *Romani generis disertissimus paucis absolvit*<sup>22</sup>. Ali makar koliko je Katon nastojao ostati do kraja onaj *vere Romanus*, ipak je kasnije bio prisiljen priznati, da je upoznavanje grčke obrazovanosti ipak do neke mjere i korisno. I počeo je već kao star čovjek učiti grčki.

Katon je dakle stvarao u prozi, posve u skladu s rimskim ukusom, koji se prema pjesništvu, *artes mediocres*, odnosio s prezirom. Prvi je pjesnik ponikao neposredno iz gornjih slojeva rimskog društva bio Lucilije, *eques Romanus*, prijatelj Scipiona Mlađega. On se ogledao - nipošto ne slučajno - u onoj pjesničkoj vrsti, koja se jedina može smatrati izvorno rimskom: *saturae*. Taj je književni *vévoç* tijesno povezan s onom italjskim narodima svojstvenom sklonošću ka gruboj šali i izrugivanju. I premda ga je u književnost već bio uveo Enije, tek je kod

<sup>22</sup> Usp. *hist. fragm.* I 4.

Lucilija dobio τὴν ἔαυτοῦ φύσιν. Mi riječ *satira* rabimo i danas u onom značenju, koje joj je dao upravo Lucilije. Horacije - koji Lucilija naziva čak izumiteljem satira<sup>23</sup> - kritizira doduše ovog pjesnika poradi njegovoga nemarnog odnosa prema jeziku<sup>24</sup>. Ali po žestini kritike i po usmjerenosti na ismijavanje pojedinih suvremenika u starini su ga uspoređivali sa starom atičkom komedijom.

Aktualno-politički su sadržaji, koji su dali pečat Lucilijevoj satiri, došli snažno do izražaja u rimskom govorništvu, jamačno najistaknutijoj pojavi cezarovsko-ciceronske epohe. Upravo je ta književna vrsta bila najpravcatije čedo rimske *res publica*, plod, koji je napokon dopustio, da u rimskoj književnosti dođe do riječi ona praktičnoj naravi rimskog naroda toliko svojstvena *eloquentia*. Mijenjanje se rimske *latinitas* i njezino oplemenjivanje u dodiru sa stalno djelatnom helenizacijom, njezino prerastanje u klasični *sermo Latinus elegantissimus*, lijepo očituje u razvoju rimskog govorništva<sup>25</sup>.

Ruku je pod ruku s razvojem praktičnoga političkog govorništva sve više prodirala u Rim i grčka teorija, koja je nastojala poučiti, što od govornika zahtijeva valjana *ars rhetorica*. Oba su Grakha bili učenici grčkih učitelja govorništva. Strasni πᾶθος, koji izbija iz njihovih govora, pokazuje već usmjerenost prema onomu za helenističke države karakterističnomu *genus Asiaticum*. Ali je, za razliku od helenističkog govorništva, rimsko govorništvo imalo stvaran utjecaj na narodne mase. Ono se osim toga temeljilo na dugoj nacionalnoj tradiciji.

Budući da se retorsko obučavanje izvodilo na grčkim primjerima, i da je prema tomu zahtijevalo poznavanje grčkog jezika, širim krugovima rimskog društva *Graeca disciplina* nije mogla biti pristupačna. Zato je narodna stranka potakla osnivanje latinske retorske škole<sup>26</sup>, u kojoj se obuka izvodila isključivo na latinskim primjerima. Kao spomenik su nam tog pokreta latinskih retora ostale četiri knjige *de ratione dicendi ad C. Herenium*. Nju je najvjerojatnije sastavio nešto poslije 89. godine neki od pristaša narodne stranke.

U govorničkome se *genus Asiaticum* vrlo istakao Hortenzije. Taj je govornički smjer, osobito rasprostranjen u orijentalnima helenističkim državama, obilježavala obilna uporaba retorskih figura i tropa, a temperamentni je πᾶθος pri tome naglašavala i burna gestikulacija. I Ciceron je bio *vere Asiaticus* u prvima svojim govorima. Njihovu osobitost on sâm označuje<sup>27</sup> kao *verbis volucre atque incitatum*<sup>28</sup>, ili opet kao *sententiosum et argutum*<sup>29</sup>. No modernizam je azijski stila u kasnijima njegovim govorima sveden na razumnu mjeru. Taj je *summus tractandorum animorum artifex*, kako Cicerona naziva Kvintilijan<sup>30</sup>, oplemenio πᾶθος svojih govora dopuštajući da uz njega i po njemu dođe do riječi i jedan izrazitiji ἦθος.

Ruku pod ruku s proučavanjem i produktivnim oponašanjem grčkih klasičnih uzora jezik Ciceronove proze dostiže dotada neviđenu gipkost, a po

<sup>23</sup> *saturarum inventor: sat.* I 10,48.

<sup>24</sup> *Usp. sat.* I 4,9.10.

<sup>25</sup> *Usp. Tac. dial.* c. 18,2.

<sup>26</sup> Oko 95. godine.

<sup>27</sup> *Usp. Brut* 325.

<sup>28</sup> Tako o govorima *pro Quinctio* i *pro Roscio Amerino*.

<sup>29</sup> Tako o govoru. *pro Roscio comoedo*.

<sup>30</sup> *Usp. inst. orat.* VI 1,85.

opsežnoj Ciceronovoj djelatnosti *sermo Latinus* postaje sposobnim, da izrazi i najsloženije misli. Ciceronova je uloga u stvaranju latinske proze bila golema. Jezik njegova djela zajedno s jezikom Cezarovih *commentarii* postaje normom klasične latinske *pura oratio*.

Opozicija je protiv ciceronizma nasuprot govorničkom *genus Asiaticum* istakla drugi smjer: *genus Atticum*. Njima su uzorima bili Lisija i Tucidid. Izvještačenomu su ciceronovskom retorskom  $\pi\acute{\alpha}\theta\omicron\varsigma$  *Attici* suprotstavili drugu pozu -  $\kappa\acute{\iota}\theta\omicron\varsigma$  govornikove osobnosti. Govor je naime morao biti realizacija govornikova karaktera. Na stilsku orijentaciju blisku aticizmu nailazimo u Cezarovim *commentarii*. Cezar je, prema Geliju<sup>31</sup>, bio štoviše vođa čistunske struje.

U gramatičkom sporu između analogista, pristalica gramatičke pravilnosti u jeziku, i anomalista, koji su sankcionirali svakodnevni govor sa svima njegovim kolebanjima i proturječnostima, Cezar je pristao uz analogiste, a svoj je stav i teoretski obrazložio u izgubljeni spis *de analogia ad M. Tullium Ciceronem*. U isticanju normi jednostavne *pura oratio* Cezar ide mnogo dalje od Cicerona<sup>32</sup>. Što se pak tiče vrlinâ njegovih spisa, u njima *latinitas* već dolazi do riječi kao *sermo elegantissimus*.

Ali u rimskoj književnosti istovremeno dolazi i do snažne helenizacije jezika. To se prvenstveno događa u pjesništvu, no već početkom principata nezaustavljivo prodire i u prozu. Uvode se grčka slova "z" i "y", presađuje se grčka deklinacija, zamjenjuju se latinske riječi grčkima, primjenjuju se grčke konstrukcije. Svemu je tomu bio u temelju zahtjev *poetarum novorum* za onim *dulci voce cantare*, jer, kako kaže Kvintilijan<sup>33</sup>, *tanto est sermo Graecus Latino iucundior, ut nostri poetae, quotiens dulce carmen esse voluerunt, illorum id nominibus exornent*.

Ali da rimska književnost unatoč tomu nije bila puka kopija grčke književnosti, to ona sama dokazuje već svojom životnom sposobnošću. Njezina osebujna draž počiva u tome, što se u njoj grčka navlaka utkivanjem izvorno rimskih niti preispleće u jednu osobitu odjeću. U tome je smislu shvaćena, kao jedna jamačno nova tvorevina helenističke svjetske književnosti, rimska književnost u okviru ove zauzela bez sumnje čak istaknuto mjesto. Jednom Lukreciju, jednom Katulu, jednom Vergiliju, jednom Horaciju, jednom Properciju, jednako tako - u prozi - jednom Cezaru, jednom Ciceronu, jednom Salustiju, jednom Petroniju, jednom Tacitu - svima njima ona književnost na grčkom jeziku, koja je njima bila suvremena, ne može staviti uz bok čak ni samo približno usporediva imena.

Klasična se grčka književnost bez sumnje može s pravom dičiti bezuvjetno velikim imenima, ali bitno usporedivima s ovima prvima spomenutima nikako ne. Nijedan od imenovanih i mnogi uz njih u rimskoj književnosti nisu zamislivi bez grčkog substrata. Ali je na tom substratu podignuta zgrada zaista rimska. Za srčanost pak, s kojom su učenici poduzeli  $\acute{\alpha}\nu\acute{\omega}\nu$  sa svojim učiteljima<sup>34</sup>, kao i za

<sup>31</sup> I 10.

<sup>32</sup> Gell. I 10,14.

<sup>33</sup> Usp. *inst. orat.* XII 10,3.

<sup>34</sup> Usp. Varr. *sat.* 395 i d..

uspjeh s kojim su ga, unatoč svojoj osebnosti, izdržali, oni zaista zaslužuju priznanje. Zbog toga rimska književnost nema za nas puku relativnu vrijednost - utoliko što mnoge izgubljene nam vrste grčke književnosti posjedujemo još samo posredstvom latinskih preoblikovanja - nego ona ima za nas također jednu apsolutnu, u sebi utemeljenu vrijednost.

III. ZAKLJUČNA RAZMIŠLJANJA. Prema svemu dakle onomu gore rečenomu rimska se povijest književnosti može odrediti kao povijest produktivnog oblikovanja i preoblikovanja iz grčke književnosti preuzetih književnih genh. Od samog početka razvoja rimske književnosti prevladavaju doduše one književne vrste, koje imaju primjenu u praksi svagdašnjeg života. Proza se - kao što sam već rekao - cijenila više nego poezija, a među prozima je vrstama govorništvo i povjesništvo imalo prednost pred filozofijom. Ali je zato, s druge strane, takva orijentacija omogućila neslućeni razvoj političkog života i zakonodavstva.

Ciceron je doduše smatrao, unatoč svojoj nacionalnoj gordosti, da se mora priznati: *ut virtutis a nostris, sic doctrinae ab illis (sc. Graecis) exempla petenda*<sup>35</sup>, jednako kao što se Cezar - jedan od najodlučnijih pobornika latinske *pura oratio* - ipak osjetio ponukanim da za grčko to on oblikuje latinskom jeziku dotada strano *ens*<sup>36</sup>. Ali je zato stoik Panecije<sup>37</sup>, premda Grk, držao da je Rim idealna kozmopolitska država. Rimsku *res publica* vidi on kao ostvarenje svjetskog razuma na zemlji. Grčki je pak povjesnik Polibije<sup>38</sup> tumačio uspjehe Rima savršenstvom rimskoga državnog uređenja, koje u sebi povezuje tri temeljna oblika vlasti - monarhiju, aristokraciju i demokraciju. Činjenica međutim da je rimsko državotvorno biće postavilo temelje budućeg razvoja europske povijesti za nas jest i ostaje neospornom.

Theodor Mommsen svoju *Römische Geschichte*<sup>39</sup> - koju završava smrću Gaja Julija Cezara<sup>40</sup> - zaključuje ovom rečenicom: *So wirkte und schaffte er wie nie ein Sterblicher vor und nach ihm, und als ein Wirkender und Schaffender lebt er noch nach Jahrtausenden im Gedächtnis der Nationen, der erste und doch auch der einzige Imperator Cäsar*. Vidimo dakle, da mu je čak i u posljednjoj rečenici posljednja riječ: Cezar. Da Cezarovi *commentarii* pripadaju najboljoj ikada napisanoj latinskoj umjetničkoj prozi, to će malo tko htjeti, a nitko moći osporiti. Ali je taj veliki čovjek (i imperator) bio zaista iznimno svestrana osoba. Ne samo vojnik, nego i sjajan govornik. Ne samo znanstvenik, nego i sjajan književnik. Ali je prije svega ostaloga uvijek bio i ostao državnik, a svojoj je državničkoj djelatnosti trajno podvrgavao sve ove ostale navedene.

<sup>35</sup> Usp. *de orat.* III 137.

<sup>36</sup> Usp. *Prisc.* XVIII 8,75.

<sup>37</sup> Oko 180-110. godine prije Krista.

<sup>38</sup> Oko 201-120. godine prije Krista.

<sup>39</sup> Safari-Verlag, Berlin, s. a., str. 582.

<sup>40</sup> Taj naime učenjak drži, da je rimski mir, koji je uspostavio August, pax Augusta, zapravo - mir groba (Ruhe des Grabes). Kasnije se ipak osjetio ponukanim da napiše "Anhang. Synchronistische Übersicht der äußeren und inneren Staats- sowie der Literatur-Geschichte des römischen Imperiums der Cäsaren vom Ausgang Cäsars bis zum Siege des Constantins des Großen und des Christentums", ali i posebnu knjigu *Das Römische Imperium der Caesaren*.

Kada je Cezar došao u Galiju, keltska se kultura nalazila već u razdoblju opadanja. No on Galiju nije naprosto pokorio, on ju je civilizirao. Njegove su legije viđene i s onu stranu Rajne, i upravo zahvaljujući njemu mi danas i Homera i Sofokla i Platona doživljavamo kao cvjetove iz vlastita vrta, a ne kao egzotiku - *Gilgameša* ili *Atharva-vedu* ili *Ramayanu*.

U krilu je rimskoga državotvornog bića bio rođen Krist. U njemu je nastalo, uhvatilo čvrste korijene i nezaustavljivo se proširilo kršćanstvo. I Tertulijan i Jeronim i Augustin pišu latinskim jezikom. Sveto rimsko carstvo - koje je službeno ukinuto tek 1811. godine - nam je u naslijeđe ostavilo Gutenbergovu *42-zeilige Bibel*<sup>41</sup> i njezine plodove, koji bujaju još i danas, bujaju do nesagledivih razmjera. I ti su plodovi naša svagdašnjica.

U svijetu je kršćanstva otkrivena Amerika. U svijetu je kršćanstva procvao kapitalizam, proizvodni fenomen, koji je, uz razne stranputice - njemački klasični idealizam, i na njegovim temeljima golemo bujanje komunizma (ali i fašizma) kao svjetovnog modela kršćanske Augustinove *Civitatis Dei*<sup>42</sup> - dakle: kapitalizam, koji je porastao do neslučenih razmjera. Tu se obrazovala i današnja svjetska književnost i današnja svjetska civilizacija. A u Vatikanu se uspješno obavljen izbor Svetoga Oca i danas objavljuje riječima: "habemus papam."

Posredništvom je rimskoga državno-pravnog duha prezimovanje na primjer danas normalna pojava, ne samo u dalekom Japanu, nego čak i na Guadalcanaru i njemu susjednima okolnim Salamunskim Otocima. Jednom riječju: svjetskost rimske književnosti, jednako kao i njezine civilizacijske tvornosti, podjednako važi i za Bliski Istok i za Daleki Istok, važi za Kinu kao i za Australiju. Ona važi za cjelokupan današnji civilizirani svijet. Jer moćnicima se kao što su logika i informatika, kao što je Homer, ili kao što su *Carmina Burana* - pjesme, koje su nekoć po Svetome rimskom carstvu njemačke narodnosti skladali i pjevali *clerici vagantes* (đaci veseljaci) - danas više ne može oteti nijedna kulturna sredina.

**ZAKLJUČAK.** Rim nije nikada bio grčka kolonija i helenizacija je - kao što smo vidjeli - u Rimu tekla posve drugačije nego u helenističkim državama Istoka. Na temeljima je grčke književnosti rimska književnost doživjela svoje τέλος i svoju ακμή krajem republike i početkom carstva.

U to vrijeme Rim - tu je dakako nužno istaći i rimski državotvorni duh - ujedno postaje i svjetskom državom. Ali rimska književnost već tada, zahvaljujući ne samo rimskomu državotvornom duhu, nego i svojoj apsolutnoj vrijednosti - premda njezini korijeni sežu sve do Etruščana, Fališčana, Oščana, ali i ostalih susjeda - kao produktivna *μύησις* grčke književnosti, postaje stvarom pretečom kako današnje svjetske civilizacije tako i današnje - svjetske književnosti.

O zadanoj temi ovdje neka bude rečeno toliko<sup>43</sup>. Razvedenije o njoj neka kažu pisci povijesti književnosti.

<sup>41</sup> U Mainz, 1455.

<sup>42</sup> U fašizmu su neki vidjeli i ozbiljenje modela Platonove idealne države.

<sup>43</sup> Premda ne mogu, a da naklonjenoj čitateljici, i isto takvom čitatelju, ne rekнем još i to, što me je osobito nosilo, dok sam pisao ovaj članak. Na taj je naime članak vrlo utjecao jedan moj intimni doživljaj: Gledao sam na televiziji Japance, kako izvode u Berlinu *Carmina Burana*. Što me je zapravo

**Antun Slavko Kalenić: ROMAN LITERATURE AS THE FORERUNNER  
OF WORLD LITERATURE**

**S u m m a r y**

At the beginning the author briefly sets forth the roots of Roman literature and the bases on which it founded its creativity. In continuation he designates it as the history of productively educating and transforming the literary genres adopted from Greek literature. Because even though it cannot be conceived without the Greek substratum this literature is nevertheless not a mere copy of Greek literature. Its specific attraction consists in the fact that the fabric of Greek literature, through the integration of authentically Roman material, spawns a new and specific artefact for which there is no equivalent in Greek literature. Ultimately, the author states the reason why it is precisely Roman literature which is the real forerunner of both today's civilisation and contemporary world literature. This is the reason why neither the Chinese nor the Japanese, neither the Indian nor the Muslim world - the author intentionally mentions these huge population conglomerates - cannot resist the irresistible powers of logic or of information or the attractions of a Homer or of *Carmina Burana* which were formerly composed and sung throughout the German-speaking Holy Roman Empire by *clerici vagantes* - the joyful scholars. Neither can the forementioned peoples nor any other civilised region in today's world resist the pull of the said cultural phenomena which sprang up in antique, today - by way of precisely Roman - world literature.

---

impresioniralo? Ja vrlo volim *Carmina Burana*, a i danas ih često slušam. Ali sada tu vidim Japance i Japunce - onako žute i egzotične - a pjevaju na meni prishnom jeziku: na latinskom. I divim se, kako sjajno artikuliraju: "Bibit ille, bibit illa, bibit servus cum ancilla." Poseban je međutim bio i doživljaj vidjeti među njima crkinju sopranisticu, koja im je došla u pomoć iz daleke Amerike. I slušam crkinju, kako pjeva prekrasnim, pravim latinskim jezikom. A sada vidim da se odjek tog doživljaja osjeća i u čitavome mom članku.